

волюції. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1949. – С. 143-179.

11. Турченко Ф., Турченко Г. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): Історичні нариси. – К.: Генеза, 2003. – 304 с.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 591 с.
13. Українське Слово. – 1917. – № 2. – 16 с.
14. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 року). – К.: Видавництво Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
15. Чабан М. У старому Катеринославі (1905–1920 рр.). Хрестоматія. Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2001. – 360 с.
16. УПСФ та УПСС офіційно оформилися пізніше, відповідно у червні та грудні 1917 р., але для зручності використовуємо офіційні назви партій протягом усього оглядового періоду.

Джумига Є. Ю.

УДК 94(477.74-21):355.65”1914/1917”

ПРОДОВОЛЬЧЕ СТАНОВИЩЕ В ОДЕСІ ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (липень 1914-лютий 1917 рр.)

В статті досліджується вплив Першої світової війни на продовольче становище в Одесі (липень 1914–лютий 1917 рр.), динаміка цін та причини подорожчання основних продуктів. Аналізуються ставлення населення Одеси до

спекуляції та дефіциту товарів, дії місцевої та центральної влади, направлені на вирішення продовольчих проблем.

Ключові слова: *Одеса, Перша світова війна, продовольче становище, таксування, спекуляція, дорожнеча.*

Перша світова війна є малодослідженою темою у вітчизняній історичній науці, що головним чином було викликано тим, що довгий час вона залишалася у затінку революційних подій 1917–1921 рр. Хоча окремі проблеми даної теми стають предметом наукових праць сучасних українських істориків, більшість питань залишається малодослідженою та потребує додаткового аналізу. Одним з них є повсякденне життя населення під час війни, зокрема продовольче питання. Радянські історики висвітлювали окремі аспекти даної проблеми в працях, присвячених економічним питанням, або робітничому руху протягом Першої світової війни [1; 2; 3; 4; 5]. Серед новітніх досліджень необхідно виділити роботи Н. Шапошнікової, в яких аналізуються причини виникнення дефіциту багатьох продуктів, політика влади по відношенню до цієї проблеми, динаміка цін тощо [6; 7]. Дане питання детально досліджено у ґрунтовному виданні «Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах» [8]. Різноманітні аспекти продовольчої кризи розглядають такі сучасні українські історики, як О. Реєнт, О. Вільшанська, О. Сердюк та інші [9; 10; 11]. Займалися проблемами економічного розвитку Російської імперії в період Першої світової війни західні дослідники [12; 13].

Метою статті є дослідити вплив Першої світової війни на продовольче становище у місті, реакцію місцевого населення, дії місцевої та центральної влади, направлені на стабілізацію становища.

До 1913 р. Російська імперія була безумовним світовим лідером у виробництві зерна (однак його виробництво на душу населення було нижчим, ніж в інших країнах, наприклад Німеччини та США), а її економічний потенціал кон-

центрувався у аграрному секторі [14, с. 21]. Здавалося, що це мало захистити населення імперії від продовольчої кризи під час війни. Однак, на думку західних дослідників П. Гетрелла та М. Харіссона саме аграрні економіки мали тенденції до розпаду під напором тотальної війни [12, р. 428]. Таким чином, високі абсолютні показники виробництва сільськогосподарської продукції не врятували Російську імперію від продовольчої кризи.

Перед тим, як аналізувати забезпечення продовольством населення Одеси під час Першої світової війни, необхідно охарактеризувати продовольче становище та рівень цін у місті напередодні її початку. Відомий письменник Ю. Олеша, який перед війною навчався у гімназії, в своїх спогадах відзначав, що п'ять копійок, які йому давали на сніданок, – «це мало, але не так вже мало». За них можна було придбати у їдальні бублик, яблуко та стакан чаю або котлету [15, с. 416]. Згадував тогочасні ціни театральний режисер СРСР В. Галицький, який разом з родиною переїхав до Одеси навесні 1913 р. У своїх спогадах він описував похід на базар разом з батьком: «Помню, папа, имея рубль в кармане, брал с собой две корзины, и за ним в качестве помощника увязывался младший братишка. Око (три фунта) груш – две копейки. Два фунта винограда – пятак. Большая свежая камбала, еще трепещущая своими панцирными шишаками на мокром брезенте, оттягивающем корзину торговки, – пятиалтынный» [16, с. 19]. При цьому середня заробітна плата робітників в Одесі у 1903 р. складала 285 руб. на рік (в цілому по Російській імперії – 206 руб.) [17, с. 316-317].

Однак війна корінним чином змінила продовольче становище та ціни не тільки в Одесі, але й в Російській імперії. За підрахунками Союзу міст з початком Першої світової війни дорожнеча виникла у 70 % великих та 50% малих міст країни. А вже у січні 1915 р. вона мала місце у всіх великих та 85% малих міст [1, с. 55]. В Одесі подорожчання това-

рів розпочалося практично відразу ж зі вступом Російської імперії у війну. В першу чергу виросли ціни на імпортні товари, оскільки було зрозуміло, що в найближчий час обсяги торгівлі будуть суттєво зменшені. Підвищилися ціни на каву, цукор, рослинну олію тощо, досить дешевою була риба. Щодо молочних продуктів, то на початку війни ціни на них у місті різко впали [18, 2 августа, 26 июля, 31 июля]. Восени дефіцит імпортних товарів в Одесі загострився: ціни на лимонну кислоту підвищилися з 40 до 65 руб. за пуд, какао – з 1 до 2 руб. за фунт, рис – з 4.80 до 7 руб. за пуд, імбир – з 12 до 18 руб. за пуд, ваніль – з 8 до 13 руб. за пуд [18, 5 ноября, 7 ноября]. В цілому слід відзначити нестабільність ринку в цей час. Наприклад, внаслідок відсутності імпорту кунжуту з Константинополя ціни на халву збільшилися в два рази. Проте, коли вже через деякий час були налагоджені поставки кунжуту з Кавказу, ціни на халву упали. Торгівці, які до цього часу закупили її за новими цінами у оптовиків, отримали суттєві збитки [18, 7 ноября, 8 ноября].

При цьому внаслідок призупинення експорту можна було спостерігати незначне зменшення цін на продукти, які вирощувалися або вироблялися в Російській імперії. Однак не завжди цим могли користуватися споживачі, оскільки продукти за заниженими цінами намагалися скуповувати різноманітні торгівельні фірми з метою подальшого продажу населенню [19, с. 204]. На подорожчання продуктів впливали різноманітні афери, коли великі фірми та банки скуповували певний вид товару. Так, Одеське відділення Російсько-Азіатського банку у 1915 р. відзначилося масштабним розмахом хлібних операцій з метою приховування зерна й борошна [8, с. 91].

В грудні 1914 р. суттєво збільшилися ціни на масло, оскільки значні його запаси у Сибіру були реквізовані для армії, а внаслідок поганого врожаю кормових культур та реквізиції великої рогатої худоби для потреб армії, обсягів його виробництва було замало [20, с. 4; 18, 8 декабря]. На по-

чатку 1915 р. масло виросло у ціні з 35 до 60–65 коп. за фунт. А вже у грудні 1915 р. його продавали по 1 рублю за фунт. Так само змінилися ціни і на інші молочні продукти. Наприклад, сир став в два рази дорожчий. Несуттєво збільшилися ціни на м'ясо, що пов'язували з потребою цього продукту для армійських консервів [21, 4 лютого; 22, 24 жовтня, 26 листопада]. Слід також сказати про погану якість продуктів та їх фальсифікацію. Часто зустрічалися випадки, коли до молочних продуктів додавали значну кількість води. Так на Новому ринку затримали жінку, яка додала до молока 50% води. Свій вчинок вона пояснила тим, що її чоловіка забрали на війну і на утримання родини зовсім не вистачало коштів [22, 1 листопада]. О. Вільшанська відзначає, що широкого вжитку в багатьох містах та містечках під час війни набула практика додавання в борошно для випікання хліба різного роду домішок. Так, в Одесі за скаргою покупця полковника було притягнуто до відповідальності власника кондитерської за виготовлення й продаж недоброякісного хліба [9, с. 63]. Підробляли навіть чай, замість якого продавали звичайне сміття [30, 22 лютого]. А в серпні 1916 р. продавали цукрові відходи коричневого кольору, який господарки вважали шоколадним цукром [30, 16 серпня].

Ще однією категорією товарів, на яку стрімко виросли ціни, стала алкогольна продукція. Подорожчання горілчаних виробів та вина було викликано скороченням виробництва внаслідок антиалкогольної кампанії та підвищення акцизу. В серпні 1914 р. спирт 90% коштував 28 р. 80 коп. за відро, а в вересні наступного року виробники підпільної торгівлі продавали його вже по 70–75 руб. [22, 16 жовтня; 18, 15 серпня]. Так само змінилися ціни і на вино з 50–55 коп. за пляшку в вересні 1915 р. до 2 руб. на початку 1916 р. [22, 8 жовтня; 23, 24 лютого].

Під час війни в Одесі, як і в інших містах Російської імперії, можна було спостерігати дефіцит цукру. За підрахунками Н. Шапошнікової, ціни на цукор у місті з вересня 1914 р. по

лютий 1916 р. вирости на 35–52% [6, с. 133]. Особливо відчутною нестача цукру стала в кінці 1915 – на початку 1916 рр. В Одесі з'явилися чутки, що його взагалі перестали виробляти. А газета «Одесские новости» заспокоювала мешканців міста і писала про деякі тимчасові затримки у його виробництві та нестачу робочої сили під час свят [23, 10 январа]. Однак, насправді, дефіцит цукру в цей період був створений штучно, оскільки цього товару було вдосталь, але закупити його можна було за цінами в півтора рази вищими у відділеннях Петроградського міжнародного банку, розташованих у Харкові, Сумах та інших містах імперії [10, с. 383].

Краєзнавці В. Файтельберг-Бланк та В. Савченко відзначають, що в Одесі в середньому ціни у 1915 р. вирости на 30–35 % [24, с. 15]. Спробуємо проаналізувати подорожчання окремих продуктів протягом цього року на основі відомостей з довідковими цінами, які зберігаються в Державному архіві Одеської області (див. табл. 1).

Найбільше у ціні за 1915 р. вирости: картопля, яка подорожчала на 119%, гречана крупа – на 73 %, сіль – 72%, коров'яче масло – 64 %, макарони – 52%. Не таким відчутним було подорожчання яловичини – на 21%, борошна – 10%, чаю – 9%, капусти – 7% [25, арк. 1-3, 56-58].

Більш суттєво ціни підвищилися протягом 1916 р. За підрахунками англійського історика Пітера Гатрелла товари стали дорожчими у 1914 р. на 27%, 1915 р. – 20%, 1916 р. – 94% [13, р. 144]. При цьому слід відмітити, що 1916–1917 рр. стали складним випробуванням не тільки для Російської імперії, але й для інших держав, які брали участь у Першій світовій війні. В цей час суттєво загострилася продовольча проблема у Великій Британії, США та Німеччині, що збільшувало кількість виступів та страйків серед населення [26, р. 323; 27, р. 484]. Напередодні падіння царизму в Одесі окремі продукти коштували в декілька разів більше, ніж на початку

1915 р. Ціни на крупи, сіль, сало виросли у 3–4 рази, соняшникова олія – у 8, овочі, такі як капуста та картопля стали дорожчими в 9–10 разів [28, арк. 225–225 зв., 150–153 зв.].

На початку 1916 р. у місті почалися проблеми з продажем м'яса. Дефіцит м'яса викликав величезні черги на ринках та скорочення його споживання населенням. В одеській періодичній пресі публікувалися різноманітні фейлетони на цю тему, які, скоріш за все, створювали ще більший ажіотаж навколо дефіциту м'ясних продуктів. Наприклад, в одному з них сім'я дізнається, що у Німеччині вже почали використовувати у їжу м'ясо собак та китів і вирішує з'їсти улюбленого пса. В іншому фейлетоні один з персонажів розказує своєму товаришу, що їх служниця дістає м'ясо, оскільки має роман з м'ясником на ринку [23, 14 лютого, 17 лютого]. Очевидно, що в період дефіциту м'яса, отримували його ті, хто мав налагоджені контакти з продавцями та постачальниками. Так, на початку лютого 1916 р., коли м'ясо продавали за 26 коп. фунт (кошерне 35 коп.) при встановленій таксі у 20 коп., продавці в першу чергу відпускали товар своїм постійним клієнтам, а всім іншим суттєво підвищували ціну [23, 7 лютого]. Особливо відчутним дефіцит м'яса був напередодні свят, коли попит на нього суттєво збільшувався. Напередодні Великодня 1916 р. яловичину продавали вже по 30–45 коп. за фунт, а кошерне м'ясо – 45–70 копійок [23, 3 квітня, 4 квітня]. За офіційними даними ціни на м'ясо в Одесі з червня 1914 р. по липень 1916 р. виросли на 80% [29, с. 119]. Подорожчання м'яса та риби збільшило кількість не професійних рибалок, які вже з 3-4 год. ночі прямували до моря. Для багатьох родин рибальство стало додатковим джерелом отримання продовольства [30, 2 серпня].

Безумовно, що подорожчання цін викликало, з одного боку, негативну реакцію населення, а, з іншого, стимулювало владу діяти у напрямку стабілізації ситуації.

Західні дослідники Першої світової війни Том і Сара Пендеграст відзначають, що хоча становище з паливом та про-

довольством було неоднаковим в різних країнах, проте воно скрізь впливало на бажання людей працювати та витримувати труднощі, викликані війною [31, р. 162]. Тому неабияке значення для центральної та регіональної влади мало обґрунтування такого стрімкого підвищення цін.

Як в центральних часописах Російської імперії, так і регіональних періодичних виданнях часто публікувалися статті, присвячені проблемі подорожчання продуктів. В багатьох з них, принаймні на самому початку війни, основною причиною дорожнечі називалася спекуляція та недобросовісна конкуренція. Так, в журналі «Нива» наголошувалося, що спекулятивний характер подорожчання товарів першої необхідності очевидний і заперечується лише самими спекулянтами [19, с. 204]. Подібні за змістом статті виходили в одеській періодичній пресі. Наприклад, в газеті «Маленький одесский листок» відзначалося: «За последнее время продукты первой необходимости сделались до крайности чувствительными. Вернее, можно было бы сказать, что не так сами цены на них, как торговцы, руководящие ценами, приобрели нехстати эту повышенную чувствительность» [22, 26 ноября].

З іншого боку, не забуваючи про спекуляцію, автори статей, присвячених продовольчій проблемі, не могли не визнавати інших закономірних причин подорожчання продуктів, таких, як проблеми зі шляхами сполучення, в першу чергу залізницями, хабарництво, бюрократизм, введення таксування та заборон на вільний вивіз певних категорій продуктів, концентрація біженців у великих містах імперії тощо [32, с. 4-5; 33, с. 168-170; 34, с. 160-161]. Подорожчання хліба пояснювали збільшенням попиту на нього серед робітників внаслідок запровадження заборони на продаж алкогольних напоїв або навіть таємним експортом до Швеції та Німеччини через Фінляндію [35, с. 3]. Лунали менш обґрунтовані думки, наприклад, підвищення цін на продукти і товари першої необхідності пов'язували з діяльністю таємної

німецької організації, яка влаштовувала пожежі, вибухи, нещасні випадки на виробництві тощо [36, с. 13].

Одним з найголовніших факторів, який впливав на подорожчання продуктів були проблеми зі шляхам сполучення, в першу чергу залізничними дорогами. Хоча загальна кількість перевезень за перші два роки війни збільшилася, однак об'єм комерційних перевезень неухильно зменшувався [2, с. 184]. До того ж бюрократизм та хабарництво суттєво ускладнювали перевезення вантажів, а вагони часто затримувалися в дорозі замість 6–7 днів пробігу до 2–3 місяців [11, с. 31]. В Одесі затримки у постачанні продуктів викликали їх дефіцит та підвищення ціни. Наприклад, у березні 1916 р. під час пошту збільшилися ціни на рибу, яка не була вчасно перевезена з Астрахані [23, 19 марта].

Продовольче становище як в Одесі, так і в інших містах Російської імперії, ускладнювалося заборонаю вивозити окремі товари з місць його виробництва [10, с. 350-351]. У січні 1916 р. це викликало дефіцит у місті картоплі, особливо в лікарнях, лазаретах та інших державних установах. Тоді одеська влада спробувала напряму звернутися до київської адміністрації з проханням виключити картоплю зі списку продуктів, які було заборонено вивозити до інших губерній [23, 3 января].

Відбувалися й інші спроби запобігти спекуляції та дефіциту окремих продуктів в Одесі. В січні 1916 р., коли були зменшені постачання м'яса, спеціальна комісія розробила проект скорочення вживання його населенням міста. Серед запропонованих засобів була заборона продажу та вживання м'яса протягом 3 днів на тиждень. В ці дні планувалося закривати бійні та забороняти продаж м'ясних страв у ресторанах [23, 26 января]. Пізніше, 31 травня 1916 р., аналогічний закон було ухвалено Державною думою Російської імперії. Зокрема передбачалося скоротити вживання м'ясних продук-

тів (яловичини, баранини, свинини) та дозволявся їх продаж лише чотири дні на тиждень (з вівторка по п'ятницю) [37, с. 53]. Однак дана міра відразу викликала підвищення попиту та цін на продукти, які мали замінити м'ясо – рибу та птицю [30, 30 июля].

Ще одним способом боротьби з підвищенням цін на продукти першої необхідності було встановлення твердих цін. Дана проблема неодноразово ставала предметом дискусій з боку провідних російських економістів та державних діячів. М. Туган-Барановський, М. Боголепов, Л. Барк, Я. Букшпан та інші економісти наголошували на необхідності запровадження монополії та жорсткого контролю ринку за допомогою таксування [38, с. 133; 39, с. 492, 494]. На відміну від інших воюючих країн, першою серед яких була Німеччина, в Російській імперії, не зважаючи на подорожчання та дефіцит окремих продуктів, так і не було запроваджено карткової системи на державному рівні [8, с. 92–93]. На думку П. Гетрелла та М. Харіссона причинами цього були: широко розповсюджені переконання, що сільськогосподарська Росія ніколи не буде голодувати, необхідність проведення повної реєстрації населення, а також думка про те, що карткова система зруйнує мораль військових та цивільного населення [12, р. 445].

Не зважаючи на те, що в імперії не було застосовано єдиної карткової системи, місцева влада часто запроваджувала талони на окремі види продуктів. Зокрема в Одесі було прийнято рішення ввести картки на цукор з 1 серпня 1916 р. Для цього були заготовлені картки терміном на півроку з щомісячними відривними талонами. Але оскільки це нововведення було відкладене до вересня, градоначальник розпорядився вилучити з карток зайвий талон за серпень. Цим довелося займатися студентам та курсисткам (загалом 69 осіб), які працювали в Центральному бюро по складанню карток. Слід відмітити, що вже з 1 лютого 1917 р. картки на цукор мали бути змінені, через те, що їх стали підробляти.

Картки нового взірця планувалося друкувати літографічним способом і захищати штемпелями та підписами [9, с. 63].

Більш активно одеська міська влада робила спроби протистояти дорожнечі за допомогою введення твердих цін на продукти першої необхідності. Так, у квітні 1915 р. в Одесі була встановлена такса у розмірі 6,5 коп. за фунт білого хлібу першого сорту, 5,5 коп. – другого сорту, 4,5 коп. – третього сорту. Однак, не зважаючи на зменшення ціни на борошно влітку того ж року, такси на хліб не були змінені. Член одеської міської думи П. Прокудін аргументував це подорожчанням робочої сили та палива на 50% [40, с. 988; 22, 25 августа]. Таким чином, якщо з січня по грудень 1915 р. білий хліб подорожчав на 50% (першого сорту) та 44% (другого сорту), то ціни на борошно виростили лише на 10% [25, арк. 1, 56]. Введення таксування не завжди означало зменшення реальної ціни. Дослідниця продовольчого становища в Україні під час Першої світової війни Н. Шапошнікова відзначає, що фіксовані ціни часто суттєво відрізнялися від справжніх ринкових [6, с. 127]. Так, в Одесі хліб першого сорту, який мав би продаватися за 6,5 коп., деінде у місті коштував 7,5–8 коп. [25, арк. 59; 22, 29 ноября]. А в 1916 р., коли максимальна ціна на цукор була встановлена на рівні 5 руб. 95 коп. за пуд, його продавали по 8–9 руб. [23, 13 мая, 16 мая].

Дефіцит продуктів та введення таксування зробили черги у 1916 р. звичайним явищем. Дуже яскраво це ілюструє фейлетон, надрукований в газеті «Маленький одесский листок»:

«Везде хвосты в две-три версты
Почти во всех теперь местах,
От нетерпения горя,
Мы целый день торчим в хвостах,
И лишь теряем время зря» [30, 9 октября].

Місцева влада намагалася контролювати зростання цін за допомогою адміністративних засобів. У листопаді 1915 р. в газеті «Маленький одесский листок» була опублікована постанова по Одеській військовій окрузі, яка передбачала покарання у вигляді штрафу (до трьох тисяч рублів) або ув'язнення (до трьох місяців) власникам магазинів та складів за відмову продавати наявний у них товар з метою подальшого підняття ціни [22, 21 ноября].

На початку 1916 р. одеський градоначальник І. Сосновський після отримання відповідних вказівок від міністра внутрішніх справ наказав начальнику жандармського управління Одеси встановити пильний нагляд за особами, які займаються спекуляцією [41, арк. 2].

Безумовно, підвищення цін на продовольчі продукти мало неабиякий вплив на життя населення міста. Простежити його відношення до подорожчання продуктів дозволяють звіти начальника жандармського управління м. Одеси товаришу (заступнику) міністра внутрішніх справ. Так, в жовтні 1915 р. він доповідав, що дорожнеча, хоча і спостерігається, однак вона не може викликати голод та інші явища, які можуть загрожувати безпеці у суспільстві. Однак вже у грудні того ж року у звіті відмічалось, що подорожчання предметів повсякденного вжитку викликає серед населення, особливо незаможної його частини, роздратування та незадоволення. А в січні 1916 р. начальник жандармського управління доповідав про незадоволення в масах на подорожчання продуктів і товарів, які звинувачують в цьому міністерство шляхів сполучення [42, арк. 10, 29, 42]. Отже негативна реакція населення на постійне підвищення цін з часом ставала все гострішою.

В одеській періодичній пресі постійно публікувалися фейлетони та анекдоти, в яких у карикатурній формі зображувалася реакція населення на постійну дорожнечу. Наприклад, в одному з них дружина вимагає від чоловіка більше грошей на ведення домашнього господарства, оскільки всі продукти сильно виросли у ціні:

«Слушай муж, – жена сказала –
Все в цене у нас растет...
Пять рублей теперь мне мало:
Не хватает на расход!
Вздорожали все продукты:
Уголь, сахар и дрова,
Яйца, масло, мясо, фрукты...
Перечислишь все едва...» [22, 18 октября].

Неспроможність влади запобігти спекуляції та підвищенню цін на продукти не тільки викликала негативну реакцію з боку місцевого населення, але й змусила одеситів самостійно вирішувати проблему з забезпеченням продовольства. Найпоширенішим засобом була організація різноманітних кооперативних та акціонерних товариств, які купували продукти оптом за доступною ціною та продавали їх своїм членам без суттєвих надбавок. Такі товариства були організовані на фабриці бляшаних виробів торгового дому «Д. Вальтук» та при механічному заводі Гена. В них робітники мали можливість придбати цукор, картоплю, вугілля та інші товари за зниженими цінами [22, 16 ноября, 19 ноября].

Підвищення заробітної плати не встигало за ростом цін. Тому під час війни робітники окремих заводів та фабрик організовували страйки з вимогами підвищити їм рівень заробітної плати. Протягом 1914 – початку 1917 рр. участь у страйках брали робітники маслоробного заводу, майстерні Литовського, цукрорафінадного заводу, механічного заводу Гена, хлібних магазинів міста, тютюнової фабрики Асвандурова, одеського порту, залізничних майстерень тощо. Й. Т. Щербина відмічав, що всі ці страйки мали економічний характер, тобто були викликані подорожчанням товарів та погіршенням життя [3, с. 342-346].

Намагалися протистояти постійним підвищенням цін на їжу в їдальні студенти Новоросійського університету. В січні 1917 р., коли була збільшена плата за обіди, вони організу-

вали спеціальну комісію для вирішення цього питання. Слід відмітити, що нарікання на рівень обслуговування та якість їжі у їдальні почалися ще у 1916 р. [43, арк. 23; 23, 20 марта].

Дорожнеча та значна кількість біженців в Одесі викликали збільшення відвідувачів вегетаріанської їдальні, ціни в якій були більш дешевими та доступними у порівнянні з іншими закладами міста [22, 31 октября].

Отже, можна зробити висновки, що продовольче становище в Одесі під час Першої світової війни постійно погіршувалося, спостерігався стрімкий ріст цін на продукти. Особливо відчутним він був у 1916 – на початку 1917 рр. Причинами подорожчання були адміністративні заходи з боку влади, порушення традиційних економічних зв'язків та розвиток спекуляції. Звичним явищем у повсякденному житті населення міста стали черги та дефіцит багатьох продуктів. Введення карткової системи на окремі продукти, таксування, адміністративні заходи з боку місцевої влади не змінили ситуацію у місті. Загострення продовольчого становища в Одесі негативно сприймалося населенням міста та стало причиною страйків серед робітників.

Djumyga E. Y.

THE PROVISIONS SITUATION IN ODESSA DURING THE FIRST WORLD WAR (july 1914 – february 1917)

Summary

The impact of the First World War on food situation in Odesa (July 1914 – February 1917), dynamics of prices and reasons of high prices are researched. We analyze the reaction of the population of Odesa to speculation and deficit of products, activities of local and central powers to solve the product problems.

Key words: *Odesa, First World War, food situation, assessment of statutory prices, speculation, high prices.*

**ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ В ОДЕССЕ
НА ПРОТЯЖЕНИИ I МИРОВОЙ ВОЙНЫ
(июль 1914-февраль 1917 гг.)**

Реферат

В статье исследуется влияние Первой мировой войны на продовольственное положение в Одессе (июль 1914–февраль 1917 гг.), динамика цен и причины вздорожания основных продуктов. Анализируется отношение населения Одессы к спекуляции и дефициту товаров, действия местной и центральной власти, направленные на разрешение продовольственных проблем.

Ключевые слова: *Одесса, Первая мировая война, продовольственное положение, таксировка, спекуляция, дороговизна.*

Джерела і література

1. Флеер М. Г. Рабочее движение в России в годы империалистической войны. – Ленинград, 1926. – 124 с.
2. Сидоров А. Л., Бовыкин В. И., Волобуев П. В. Экономические и социальные проблемы Первой мировой войны // Первая мировая война 1914 – 1918. – Москва, 1968. – С. 179–191.
3. Щербина Й. Т. Робітничий клас України та його революційна боротьба у 1914–1917 роках. – К., 1963. – 368 с.
4. Кирьянов Ю. И. Рабочие Юга России (1914 – февраль 1917). – М., 1971. – 308 с.
5. Романов Ф. А. Рабочее и профессиональное движение в годы первой мировой войны и Второй русской революции (1914 – февраль 1917 гг.). Исторический

- очерк. – М., 1949. – 208 с.
6. Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни. – (липень 1914–лютий 1917 рр.). – К., 2002. – 174 с.
  7. Шапошнікова Н. О. Деякі аспекти цін на продукти в Україні в роки Першої світової війни // НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень: Наукові записки.–Вип. 7. – Київ, 1999. – С.179–194.
  8. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. – Т. 2. / відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2011. – 608 с.
  9. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–70.
  10. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. – К., 2004. – 480 с.
  11. Климов А. О., Сердюк Н. О. Економічні й соціальні проблеми розвитку України в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) // Вісник Східноукраїнського Державного університету. Науковий журнал. – 1998. – № 2 (12). – С. 28–34.
  12. Gatrell P., Harrison M. The Russian and Soviet Economies in Two World Wars: A Comparative View // The Economic History Review. – 1993. – Vol. 46, No. 3. – P. 425–452.
  13. Gatrell P. Russia's First World War: An Economic and Social History. – Harlow – Pearson, 2005. – 318 p.
  14. Пол Г. Экономический рост Российской империи (конец XIX – начало XX века): Новые подсчеты и оценки. – М., 2003. – 256 с.
  15. Олеша Ю. Ни дня без строчки // Избранное. – М.: Правда, 1983.
  16. Галицкий В. Театр моей юности. – Ленинград, 1984.

- С. 19.
17. Боровой С. Я. Положение рабочего класса Одессы в XIX – начале XX века. (Источниковедческие заметки) // Из истории рабочего класса и революционного движения. Сборник статей памяти академика Анны Михайловны Панкратовой. – М., 1958. – С. 308–318.
  18. Одесский листок. – 1914.
  19. Борьба с дороговизной продуктов (вопросы внутренней жизни) // Нива. – 1915. – № 11. – С. 204.
  20. К вопросу о масляном голоде // Новый экономист. – 1915. – № 49. – С. 4.
  21. Одесский листок. – 1915.
  22. Маленький одесский листок. – 1915.
  23. Одесские новости. – 1916.
  24. Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Одесса в эпоху войн и революций 1914–1920. – Одесса, 2008. – 336 с.
  25. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 16. – Оп. 91. – Спр. 51.
  26. Bonzon T., Davis B. Feeding the cities // Capital Cities at War: Paris, London, Berlin, 1914–1919 / Edited by Jay Winter and Jean-Louis Robert. – Cambridge, 1999. – P. 305–341.
  27. Taylor L. Food Riots Revisited // Journal of social history. – Vol. 30. – № 2. – P. 483–496.
  28. ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 93. – Спр. 207.
  29. Скотопромышленность и мясной рынок // Известия Особого Совещания для обсуждения и объединения мероприятий по продовольственному делу. – 1916. – № 27.
  30. Маленький одесский листок. – 1916.
  31. Pendergast T., Pendergast S. World War I: Almanac. – Printed in the United States of America, 2002. – P. 162.

32. Мигулин П. Подъем цен // Новый экономист. – 1915. – № 5. – С. 4–6.
33. Пажитнов К. Дороговизна жизни и война // Современный мир. – 1914. – № 12. – С. 156–171.
34. Пажитнов К. Дороговизна жизни и Московский съезд 11 – 13 июля // Современный мир. – 1915. – № 8. – С. 156–170.
35. Пшелко А. Преступная спекуляция // Русская будущность. – 1915. – № 11. – С. 3–5.
36. Башмаков А. Дороговизна и государственная власть // Русская будущность. – 1915. – № 7. – С. 13–15.
37. Оськин М. В. Армия и продовольственное снабжение // Военно-исторический журнал. – 2006. – № 3. – С. 53.
38. Букшпан Я. Экономические проблемы, вызванные войной // Русская мысль. – 1915. – Октябрь. – С. 133;
39. Островский А. В. Государственно-капиталистические и кооперативные тенденции в экономике России: 1914–1917 гг. // Россия и Первая мировая война (материалы международного научного colloquium). – СПб., 1999. – С. 442–496.
40. Доклад об изменении таксы на все сорта печеного хлеба в г. Одессе // Известия Одесской городской думы. – 1915. – № 15–16. – С. 988.
41. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 194.
42. ЦДІАК України. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 139.
43. ЦДІАК України. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 195.

Таблиця № 1

Довідкові ціни на продукти в Одесі (за матеріалами ДАОО)

Ціни Продукти	січень 1915 р.		грудень 1915 р.		лютий 1917 р.	
	Рублі	%	Рублі	%	Рублі	%
Білий хліб 1 сорту (фунт)	0,05	100	0,075	150	–	–
Борошно пшеничне 1 сорту (пуд)	2,55	100	2,8	110	–	–
Яловичина 1 сорту (пуд)	6,40–6,80	100	8	121	–	–
Сало свине свіже (пуд)	8,40–10,40	100	10–14	128	34–38	383
Гречана крупа (пуд)	2,30–2,80	100	4,2 – 4,6	173	9,60–10,50	394
Перлова крупа (пуд)	2–2,60	100	2,5 – 4	141	6,80–8	322
Макарони (пуд)	3,90 – 4	100	6	152	10,40	263
Сіль (пуд)	0,40–0,50	100	0,70–0,85	172	1,40-1,80	356
Цукор (пуд)	5,80–6,90р.	100	7,60–7,80	121	10,40	164
перець чорний (фунт)	1,15–1,25	100	1,10	92	1,2 – 2,60	158
Картопля (пуд)	0,45-0,60	100	1,10 – 1,20	219	4 – 6	962
Капуста (пуд)	1 – 1,80	100	1,40 – 1,60	107	8 – 20	1000
Чай (фунт)	1,60 – 3	100	2–3	109	2,30 – 3,60	257
Молоко (ведро)	1,4–1,6	100	2–2.4	147	–	–
Масло коров'яче (пуд)	19–26	100	34–40	164	–	–
Олія соняшникова (пуд)	5,20–5,40	100	–	–	42 – 44	811